

«درس دوم»

پایه‌های آوایی ناهمسان

نکات کلیدی

۱ برای شناخت و درک درست موسیقی شعر، لازم است با اوزان شعری بیشتر آشنا باشیم.

سال قبل با اوزان همسان آشنا شدیم:

اوزان همسان از تکرار یکنواخت پایه‌های آوایی حاصل می‌شود. این تکرار یکنواخت دو صورت دارد:

الف) تکرار یکنواخت یک پایه آوایی یا یک رکن در تمام شعر

رِب	غَ	اِین	بَر	کُنْ	م	رَح	بَاح	خو	ن	طا	سُل	مِی	تَ	گُف
*	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	U	U	-
فاعلن		فاعلاتن			فاعلاتن			فاعلاتن						

مصراع بالا از تکرار یکنواخت پایه آوایی «فاعلاتن» ساخته شده است.

* هجای کشیده در پایان مصراع یک هجای بلند محسوب می‌شود.

ب) تکرار متناوب دو پایه یا رکن

شَد	با	زِیَح	حَ	کِ	طِر	خا	زَد	گی	رَن	تَ	رِ	شع	کی
-	-	-	U	U	-	-	-	-	-	U	U	-	-
مفاعیلن			مفعول			مفاعیلن			مفعول				

مصراع بالا از تکرار متناوب (نوبت به نوبت) «مفعول / مفاعیلن» ساخته شده است.

 تمرین شنیداری شماره ۱: اکنون به فایل صوتی گوش دهید و از راه شنیداری این تفاوت را بررسی کنید.

 اینک با نوع دیگری از وزن شعر آشنا می‌شویم که در آن همه پایه‌های آوایی متفاوت و به عبارت دیگر، ناهمسان

هستند.

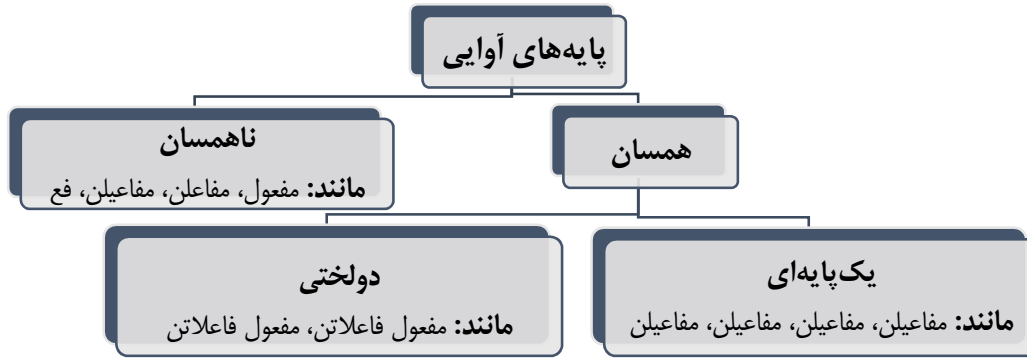
در صورتی که پایه‌های آوایی یک شعر، با تکرار یکسان یا متناوب نباشد، شعر نظم ناهمسان دارد. مانند:

امروز روز شادی و امسال سال گل نیکوست حال ما که نکو باد حال گل

اِم	رو	ز	رو	ز	شا	دِ	یْ	اِم	سا	ل	سا	لِ	گُل
-	-	U	-	-	-	-	U	-	-	U	-	U	-
مفعول			فاعلات			مفاعیلن			فاعلن				

وزن شعر بالا از تکرار نامتناوب و غیرتکراری ارکان «مفعول فاعلات مفاعیلن فاعلن» ساخته شده است. به همین دلیل، آن را «ناهمسان» می‌نامیم.

۵ **لند** دسته‌بندی اوزان شعری

جدول اوزان همسان و ناهمسان و نمونه‌های آن در پیوست همین کتاب آمده است.

در برخی از وزن‌ها این گونه نیست که تنها یک روش برای جدا کردن پایه‌های آوایی داشته باشیم و امکان جدا کردن هجاها به دو صورت متفاوت فراهم است؛ در این صورت هر دو شکل جداسازی پذیرفته‌است، اما فقط یک شکل آن در نام‌گذاری وزن‌های عروضی در نظر گرفته می‌شود:

ای ترک جان نکرده و جانانت آرزوست زُنار نابریده و ایمانت آرزوست

پایه‌های آوایی	ای	تر	ک	جَاح	ن	کَر	د	و	جا	نا	ن	تا	ر	زوست
	زُن	نا	ر	نا	بُ	ری	دِ	و	ای	ما	ن	تا	ر	زوست
	-	-	U	-	U	-	U	U	-	-	U	-	U	*-
۱	مفعول			فاعلات			مفاعیل			فاعِلن				
۲	مستفعلن			مفاعِل			مستفعلن			فعل				

وزن این شعر ناهمسان است. نمونه دیگر:

دل می رود ز دستم صاحب‌دلان خدا را دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا

پایه‌های آوایی	دل	می	ر	وَد	ز	دَس	تَم	صا	حِب	دِ	لَاخ	خ	دا	را
	دَر	دا	کِ	را	زِ	پِن	هاخ	خا	هَد	شُد	آ	شِ	کا	را
	-	-	U	-	U	-	-	-	-	-	-	U	-	-
۱	مفعول			فاعلاتن			مفعول			فاعلاتن				
۲	مستفعلن			فعولن			مستفعلن			فعولن				

وزن این شعر همسان دولختی است.

به نمونه‌ای دیگر از گونه‌های مختلف جداسازی پایه‌های آوایی در بیت زیر توجه کنید:

مقصود من از کعبه و بت‌خانه تویی تو مقصود تویی کعبه و بت‌خانه بهانه

پایه‌های آوایی	مَق	صو	دِ	م	نَز	کَح	بِ	و	بُت	خا	ن	ت	یِ	ت
	مَق	صو	د	ت	یِ	کَح	بِ	و	بُت	خا	ن	ب	ها	ن
	-	-	U	U	-	U	U	U	-	-	U	U	-	*
۱	مفعول			مفاعیل			مفاعیل			فعولن				
۲	مستفعلن			مستفعلن			مستفعلن			فعلن				

در تمام این موارد دسته‌بندی همسان، بر ناهمسان برتری دارد.

✚ برای درک وزن‌واژه شعر ابتدا هجاهای بیت را چهارتا- چهارتا یا سه‌تا- سه‌تا جدا می‌کنیم. در صورتی که این جداسازی به پایه‌های آوایی تکراری برسد، وزن شعر را به دست آورده‌ایم.

✚ انتخاب بعدی، جداسازی چهارتایی- سه‌تایی یا سه‌تایی-چهارتایی است. در این شکل از جداسازی ارکان، به وزن متناوب (دولختی) دست می‌یابیم.

✚ در صورتی که با هیچ‌یک از راه‌های بالا، به وزن یکسانی در بیت دست پیدا نکنیم، وزن شعر ناهمسان است و باید با بهره‌گیری از درک موسیقایی و قوای شنیداری و خود وزن را استخراج کنیم. درک آهنگ و موسیقی شعر به میزان تربیت هوش موسیقایی و حافظه شنیداری ما بستگی دارد. این هوش و شناخت، با تمرین و دقت به دست می‌آید.

🔊 **تمرین شنیداری شماره ۲:** اکنون به فایل صوتی گوش کنید و یک بار دیگر وزن‌های بالا و تفاوت‌هایشان را از راه شنیداری نیز بررسی کنید.

فعالیت‌های گروهی و کلاسی

(۱) بیت‌های زیر را با دقت و درست بخوانید؛ آن‌ها را به خط عروضی بنویسید و سپس مرز هجاها را در هر مصراع مشخص کنید:

جس فریاد می‌دارد که برنیدید محمل‌ها	الف) مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هر دم
چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغما را	ب) فغان کاین لولیان شوخ شیرین کار شهر آشوب
ثبت است بر جریده عالم دوام ما	ج) هرگز نمیرد آن که دلش زنده شد به عشق
سرت گردد آشفته از داوری	د) تو گر پیش شمشیر مهرآوری
ز کردار بد بازگشتش سزد	ح) کسی کاو بیند سرانجام بد

(۲) هریک از ابیات زیر را با دقت بخوانید، وزن‌واژه آن‌ها را بیابید، سپس مشخص کنید کدام وزن‌ها همسانند و کدام ناهمسان.

هر که ما را این نصیحت می‌کند، بی‌حاصل است	الف) دیده از دیدار خوبان برگرفتن مشکل است
چاره عشق احتمال، شرط محبت وفاست	ب) صبر کن ای دل که صبر، سیرت اهل صفاست
مگر کسی که به زندان عشق در بند است	ج) شب فراق که داند که تا سحر چند است

(۳) از کتاب فارسی خود سه بیت از شعرهای گوناگون انتخاب کنید که دارای وزن‌واژه همسان تک‌پایه‌ای باشد.

(۴) هریک از ابیات زیر می‌توانند دو وزن‌واژه مختلف داشته باشند؛ آن‌ها را با هر دو وزن، جداگانه هجابندی و پایه‌های آوایی‌شان را مشخص کنید.

چون بوی گل نهفته به این انجمن درآ	الف) یک بار بی‌خبر به گلستان من درآ
گردشده چرخ‌های افلاک	ب) سوگند به ذات ای‌سزد پاک

(۵) کدام یک از ابیات زیر وزن دولختی دارد، آن را مشخص کنید و به دو صورت برای آن وزن بنویسید.

روی مانند پری از خلق پنهان داشتن	الف) ای خوش از تن کوچ کردن، خانه در جان داشتن
پیوند روح کردی، پیغام دوست دادی	ب) ای باد بامدادی، خوش می‌روی به شادی

ه س ا ب ق ه با همراهی هم گروهی خود و در مدت زمان ۳ دقیقه پنج بیت برای نمونه‌های زیر بیابید:

- دو بیت شعر با پایه‌های آوایی همسان یک‌پایه‌ای (۰ امتیاز)